

Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti

XXI ASR: FAN VA TA'LIM MASALALARI

ilmiy elektron jurnali

ISSN: 2181-9874

EDUCATION

2025

ERONDAGI AFG‘ON QOCHQINLARI: SIYOSAT, IJTIMOIIY JARAYONLAR VA OQIBATLAR

O‘lmas Faxriddin o‘g‘li Qalandarov

Mustaqil tadqiqotchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

E-mail: olmas.qalandarov24@gmail.com

Annotatsiya: Erondagi afg‘on qochqinlari masalasi tarixiy jarayonlardan tortib hozirgi kungacha bo‘lgan davrda siyosiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan kengroq yoritiladi. Migratsiya to‘lqinlarining shakllanishi, ularning sabablari va oqibatlari, shuningdek, Eron hukumati tomonidan qo‘llanilgan vaqtinchalik yashash tartiblari, fuqarolikni olishdagi muammolar hamda ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimiga integratsiya jarayonlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Qochqinlarning mehnat bozori, demografik muvozanat va jamiyatdagi ijtimoiy kayfiyatlarga ta’siri alohida ko‘rib chiqiladi. Eronning “yumshoq kuch” siyosati doirasida ta’lim va madaniy diplomatiya orqali afg‘on qochqinlari masalasini boshqarish yondashuvlari hamda bu jarayonning ijobiy va salbiy oqibatlari baholanadi. Natijada, Erondagi afg‘on muhojirligi nafaqat ichki ijtimoiy-iqtisodiy muammo, balki mintaqaviy xavfsizlik va geosiyosiy jarayonlarga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: Afg‘on qochqinlari, Eron Islom Respublikasi, migratsiya siyosati, ta’lim, ijtimoiy integratsiya, xavfsizlik, madaniy diplomatiya.

АФГАНСКИЕ БЕЖЕНЦЫ В ИРАНЕ: ПОЛИТИКА, СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Улмас Фахриддинович Каландаров

Независимый исследователь

Ташкентский государственный университет востоковедения

Электронная почта: olmas.qalandarov24@gmail.com

Аннотация: В статье всесторонне освещается проблема афганских беженцев в Иране с политической и социальной точки зрения, начиная с исторических процессов и заканчивая современными реалиями. Анализируется формирование миграционных волн, их причины и последствия, а также меры правительства ИРИ по введению временных видов на

жительство, вопросы получения гражданства, интеграция беженцев в систему образования и здравоохранения. Особое внимание уделяется влиянию афганских беженцев на рынок труда, демографический баланс и общественные настроения. В рамках политики «мягкой силы» рассматриваются подходы Ирана к управлению проблемой афганских беженцев через образование и культурную дипломатию, а также оцениваются их положительные и отрицательные последствия. В итоге афганская миграция в Иран представлена не только как внутренний социально-экономический вызов, но и как фактор, оказывающий прямое воздействие на региональную безопасность и геополитические процессы.

Ключевые слова: *Афганские беженцы, Исламская Республика Иран, миграционная политика, образование, социальная интеграция, безопасность, культурная дипломатия.*

AFGHAN REFUGEES IN IRAN: POLICY, SOCIAL PROCESSES AND CONSEQUENCES

Ulmas F. Qalandarov

Researcher

TSUOS

E-mail: olmas.qalandarov24@gmail.com

Annotation: *This article provides a comprehensive analysis of the issue of Afghan refugees in Iran from both political and social perspectives, covering the period from historical developments to present-day realities. It examines the formation of migration waves, their causes and consequences, as well as the measures of the Iranian government regarding temporary residence permits, citizenship challenges, and the integration of refugees into the education and healthcare systems. Special attention is given to the impact of Afghan refugees on the labor market, demographic balance, and social attitudes. Within the framework of Iran’s “soft power” policy, approaches to managing the refugee issue through education and cultural diplomacy are discussed, along with an assessment of their positive and negative outcomes. The study concludes that Afghan migration to Iran should be regarded not only as a domestic socio-economic challenge but also as a factor directly influencing regional security and geopolitical dynamics.*

Keywords: *Afghan refugees, Islamic Republic of Iran, migration policy, education, social integration, security, cultural diplomacy.*

KIRISH

Afg‘onistonlik mehnat muhojirlari Eron hududida Pahlaviy sulolasi hukmronligining so‘nggi davrida (1925–1979) ko‘zga tashlana boshladi. Sanoatlashtirish ehtiyoji sababli 1979-yilga kelib bu yerda qariyb 600 ming afg‘on yashardi. Sovet qo‘shinlarining Afg‘onistonga kirishi ortidan muhojirlik jarayoni ommaviy tus oldi. Ruhulloh Xumayniy “yagona ummat” shiori asosida, Iroq urushi (1980–1988) og‘irliklariga qaramay, millionlab qochqinlarni qabul qildi.

Sovet qo‘shinlari chiqib ketgach, Eron qaytarish dasturini boshladi, biroq mujahid guruhlar o‘rtasidagi ichki kurash Afg‘onistondagi beqarorlikni saqlab qoldi. 1996-yilda “Tolibon” hokimiyat tepasiga kelib, qochqinlarning ikkinchi to‘lqini yuzaga keldi. 2001-yilda “Tolibon” ag‘darilgach, muammo yana kuchaydi va 2003-yilda Eron navbatdagi repatriatsiya kampaniyasini boshladi. Bu jarayonda hujjatsiz afg‘onlar faol qo‘lga olindi, jarayon xalq orasida “afg‘onlarni ovlash” nomini oldi. Afg‘oniston hukumati qaytganlarga 200 dollar va yer taklif qilgan bo‘lsa-da, aksariyat deportatsiya qilinganlar yana Eronga qaytishni afzal bildi. Natijada Eron hududidan faqat 300 mingga yaqin, Pokistondan esa 1,6 milliondan ortiq muhojir qaytdi. Biroq EIR rahbariyati uzoq muddatli siyosat ishlab chiqmagani sababli keyingi keskinlashuvlarda vaziyat yanada murakkablashdi.

ASOSIY QISM

“Tolibon”ning hokimiyatga qaytishi afg‘on qochqinlari oqimining to‘rtinchi va eng keng ko‘lamli to‘lqinini yuzaga keltirdi. Asosan noqonuniy bo‘lgan bu oqim Eronning ichki beqarorligi va xalqaro sanksiyalar fonida yanada xavfli tus oldi. Shu bois vaziyat, uning tahdidlari va EIR imkoniyatlarini tahlil qilish dolzarbdir. BMT ma’lumotlariga ko‘ra, Eronda 800 ming qochqin qonuniy yashaydi, ulardan 780

ming nafari afgʻonlardir. Noqonuniy muhojirlar umumiy sonning 90 foizidan ortiq boʻlib, 2,7 million deb baholangan: 2,1 millioni hujjatsiz, 600 ming nafari xorij pasportiga ega. 2022-yil oxirida ularning umumiy soni 4,3–4,5 millionga yetgani aytiladi, ayrim manbalarda esa 5–8 million deb koʻrsatilgan. “Tolibon” hokimiyatga kelgach, chegaradan oʻtishlar keskin oshib, kuniga 700–800 tadan 5 mingga chiqqan. 2022-yilda rasmiy roʻyxatga olish jarayonida 2,27 million kishi qayd etilib, 1,8 millioni toʻliq maʼlumot bergan. Qochqinlarning aksariyati Pokiston orqali kiradi, ayrim hollarda Zaranj hududidan. Bu jarayonda noqonuniy migratsiya bilan shugʻullanuvchi guruhlar faol boʻlib, ayrim yoʻl koʻrsatuvchilar oyiga 35 mingga muhojirni oʻtkazadi. Natijada noqonuniy savdo bozorining shakllanishi va talonchilik xavfi ortmoqda.

MUHOKAMA

Afgʻon muhojirlarning 96 foizi shaharlarda, qolgan 4 foizi esa Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi “mehmonshahar”larda istiqomat qiladi. Ayrimlari vaqtinchalik markazlarda joylashtiriladi. 2016-yilgi maʼlumotlarga koʻra, eng koʻp afgʻonlar Tehron, Xuroson-Rizoviy, Isfahon, Kirman, Fors, Qum, Alborz va Yazdda yashaydi. Rasmiy ravishda ayrim viloyatlar yopiq boʻlsa-da, amalda qabul davom etmoqda. Bir qismi Afgʻoniston konsulliklari orqali pasport rasmiylashtirib yashaydi, biroq ikki yilga uzaytirish 40 dollarga tushgani uchun koʻpchilik vaqtinchalik roʻyxatga olish kartasini afzal koʻradi. Eron qonunchiligida fuqarolik “qon tamoyili” asosida belgilanadi, afgʻonlarga esa faqat istisno tariqasida beriladi. Asosan ular Fuqarolik kodeksining 979-moddasida koʻrsatilgan shartlarga — 18 yoshga toʻlish va besh yil davomida mamlakatda yashashga — javob beradi. Ammo amalda murakkab huquqiy boʻshliqlar mavjud. Masalan, chet ellik otadan tugʻilgan bolalar 18 yoshga qadar pasport olishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelgan.

2003-yilda Vazirlar Mahkamasining qarori, keyin esa 2006-yilgi qonun masalani yanada chalkashtirdi. Faqat 2019-yildagi oʻzgartirish bilan onalar farzandi

18 yoshga to’lguniga qadar ariza berish huquqiga ega bo’ldi, ariza bo’lmasa, bola o’zi murojaat qilishi mumkin. Har ikki holda ham Islom Inqilobi Qo’riqchilari Korpusi tekshiruv o’tkazadi. 2021-yil kuzida berilgan 90 ming arizadan atigi 5 mingtasi qanoatlantirilgani bu jarayonning murakkabligini ko’rsatadi. Vaqtincha yashash uchun ruxsatnoma odatda uch oyga beriladi, lekin uni bir necha marta uzaytirish mumkin. Besh yil davomida shu tartibda yashagan shaxs uzoqroq muddatli yoki hatto doimiy ro’yxatdan o’tish huquqiga ega bo’ladi. 2019-yildan boshlab esa Eron iqtisodiyotiga 250 ming yevro investitsiya kiritganlarga besh yilgacha yashash ruxsatnomasi berila boshlandi. Ruxsatnoma muayyan hudud bilan cheklangan bo’lib, shaharlararo harakat uchun alohida hujjat talab etiladi. Shuningdek, xorijiy fuqarolar bank, sug’urta, ish yoki tadbirkorlik faoliyati uchun “kod-e faragir” deb ataluvchi universal kod olishlari lozim.

Eronning afg’on muhojirlariga nisbatan siyosati, umuman olganda, do’stona deb baholanadi. Pahlaviy davridagi cheklovlar – maxsus hududlarda yashash, majburiy ishga joylashish va ta’lim hamda tibbiy xizmatlarning yo’qligi – Islom inqilobidan keyin bekor qilindi. Hozirda hatto noqonuniy qochqinlarga ham bepul tibbiy yordam ko’rsatilmoqda. Ta’lim masalasiga esa alohida e’tibor qaratilmoqda: afg’on qochqinlari odatda yoshroq bo’lib, umumiy ta’lim darajasi pastroq. Biroq Eronda tug’ilgan ikkinchi va uchinchi avlod orasida savodxonlik keskin oshgan (6 foizdan 70 foizgacha). Qochqinlarning yarmidan ko’prog’i bolalar va yoshlar bo’lgani uchun ular boshlang’ich va o’rta ta’limga muhtoj. 2005-yildan boshlab qonuniy migrantlarning farzandlariga pullik asosda ta’lim olish huquqi berilgan.

2015-yilda A. Xomanaiy qonuniy va noqonuniy muhojirlarga boshlang’ich hamda o’rta ta’lim olish imkonini beruvchi farmon imzoladi. 2016-yilda hukumat qarori bilan afg’on bolalarining barcha ta’lim muassasalariga, jumladan nodavlat maktablarga kirish huquqi tasdiqlandi, biroq bepul ta’lim masalasi ochiq qoldi. Bu qaror Eron ta’lim tizimiga katta yuk bo’ldi, chunki yangi maktablar qurilishi talab etildi. 2021/2022 o’quv yilida noqonuniy migrantlar va qochqinlarning faqat uch

toifadagi farzandlari o‘qishga qabul qilindi: ilgari maktabga borganlar, ro‘yxatga olingan oilalardan chiqqanlar va onasi eronlik, otasi xorijlik bo‘lganlar. 2022-yil ma’lumotlariga ko‘ra, 2006-yildan buyon eronlik bo‘lmagan o‘quvchilar soni doimiy ortib bormoqda: 2019/2020 yilda 28 ming maktabda 503 mingdan ortiq o‘quvchi qayd etilgan. Bu Ta’lim vazirligi uchun katta xarajat keltirib chiqardi — bir o‘quvchi yili o‘rtacha 600 dollarni tashkil etadi. Ayrim maktablarda, xususan Mashhadda, o‘quvchilar soni keskin oshib, uch smenali tizimga o‘tilgan.

Oliy ta’limda afg‘on talabalar ikki toifaga bo‘linadi: Afg‘onistondan vizali kelganlar va Eron hududida yashovchilar. Ikkinchilari talaba vizasi olish uchun migratsiya kartasidan voz kechishi kerak bo‘ladi. Ilgari bitiruvchilar kartani qayta ololmagani uchun Afg‘onistonga qaytishga majbur bo‘lishgan, bu ayniqsa Eronda tug‘ilgan turmushga chiqmagan qizlar uchun og‘ir kechgan. 2023-yilda Tehron universiteti rektori afg‘onistonlik talaba qizlar uchun kontrakt miqdorini 10 foizga, “Tolibon” taqiqi sabab Eronga kelganlar uchun esa 20 foizga kamaytirishni e’lon qildi. Shu bilan birga, xorijiy talabalar uchun byudjet 4 milliard tumandan 20 milliard tumangacha oshirilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Eron Islom Respublikasi (EIR) afg‘on muhojirlarini ta’lim tizimiga jalb qilishni madaniy diplomatiyaning muhim vositasi sifatida ko‘radi. Bu orqali Eron—islom sivilizatsiyasi va madaniyatini targ‘ib qilish hamda Islom inqilobi g‘oyalarini yoyishni maqsad qiladi. Bunday siyosatni Afg‘onistondagi Eron universitetlari, afg‘on oliy o‘quv yurtlarida faoliyat yuritayotgan eronlik o‘qituvchilar va o‘quv dasturlari qo‘llab-quvvatlamogda. Shu bilan birga, amaliyotda siyosiy emas, balki iqtisodiy manfaatlar ustuvor: 2022-yil o‘rtalarida Eronda 94 ming xorijiy talaba tahsil olgan bo‘lib, ularning 99 foizi pullik dasturlarda o‘qigan. Badavlat afg‘on oilalari asosan Yevropa va AQShni tanlasa, o‘rtacha daromadga ega qatlam Hindiston, Turkiya, Tojikiston va O‘zbekistonga yo‘nalmoqda. Eronda talaba

vizasini olish qiyin, Pokistonda esa afgʻonlarga nisbatan munosabat salbiy boʻlib, yaqindagina qaytganlar terrorchi sifatida koʻrilgan.

Shunga qaramay, EIR rasmiylari Eronda ta’lim olgan afgʻonlar kelajakda malakali kadrlar qatlamini shakllantirib, Afgʻonistonni tiklashda muhim rol oʻynashiga, shu bilan birga Eronga ijobiy kayfiyatda qarovchi siyosiy avangard boʻlishiga ishonmoqda. Biroq 2021-yilda A. Gʻani hukumati davrida afgʻon mediasiga Eronga qarshi kampaniya boshladi va EIRning “yumshoq kuch” diplomatiyasiga qarshilik koʻrsatdi. Bunga Kobul universitetida fors tili kafedrasining ochilishiga, Hirotda Eron madaniy markazining faoliyatiga qarshi chiqish va kitob koʻrgazmasini xavfsizlik bahonasida oʻtkazmaslik kabi holatlar misol boʻldi.

Afgʻoniston hukumati Erondagi “Fatemiyn” yarim harbiy boʻlinmasiga afgʻon qochqinlarini jalb qilishdan xavotirda. 2013-yilda tashkil etilgan va KSIQning “Qods” boʻlinmasi homiyligidagi bu tuzilma aʼzolari olti oylik tayyorgarlikdan soʻng Suriyaga yuboriladi. Maʼlumotlarga koʻra, toʻqqiz yil ichida 50 mingga yaqin jangchi tayyorlangan boʻlsa-da, hozirda 7–8 ming nafari faol qatnashmoqda. “Fatemiyn” katta yoʻqotishlarga duch kelgan: turli manbalarda 2 mingdan 5 minggacha halok boʻlgan yoki bedarak yoʻqolgan, 4 ming kishi yaralangan.

Afgʻon maxsus xizmatlari bu boʻlinmaning ayrim jangchilari yashirinchalik qaytib, Eron taʼsiri ostida bir necha oʻn ming kishilik kuchga aylanayotganidan xavotir bildiradi. Ayrim hisob-kitoblarga koʻra, 30 mingdan ortiq “Fatemiyn” jangchilari Afgʻonistonga qaytgan boʻlib, ular zarurat tugʻilganda hukumatga qarshi harakatlanishi mumkin. 2021-yilda “Tolu-nyuz”da eʼlon qilingan maqola Eron bu kuchdan hozircha foydalanmaydi, ammo uzoq muddatda ehtimol yuqori ekanini qayd etdi. 2023-yilda Tehron shahar hokimi oʻrinbosari A. Tavakkoliy-zoda “Fatemiyn” jangchilarini milliy qahramonlar sifatida ulugʻladi. Eron matbuotida ham ular shunday talqin qilinmoqda. Koʻplab aʼzolar murakkab ijtimoiy sharoit sabab fuqarolik va ijtimoiy mavqega erishish uchun ushbu boʻlinmaga

qo‘shilmoqda. Vatanga qaytgan jangchilar turli imtiyozlarga ega, jumladan, o‘qish huquqiga. 2020-yildan boshlab esa halok bo‘lgan “Fatemiyn” a‘zolari oilalariga Tehron yaqinidagi qulay hududlardan yer berish loyihasi amalga oshirilmoqda. Eron jamiyatining o‘zida afg‘on qochqinlariga bo‘lgan munosabat ko‘proq salbiy tomonga moyil bo‘lib, birinchi navbatda yuqori va o‘rta ijtimoiy qatlamlarda namoyon bo‘ladi. Parlamentda afg‘on qochqinlari eng ko‘p bo‘lgan saylov okruglari vakillari afg‘on qochqinlarini nafaqat o‘z mintaqalaridagi, balki butun mamlakatdagi ijtimoiy va iqtisodiy muammolarning sababi deb atashadi. Eng dahshatli jinoyatlarning barchasi afg‘onlarga taalluqli deb keltiriladi: masalan, 1990 yillarda “Tungi ko‘rshapalak” laqabli taniqli seriyali qotil G‘ulom-Rizo Xo‘shru afg‘on deb atalgan. Ular giyohvand moddalar tarqatilishining asosiy ishtirokchilari, eronliklarning ish o‘rinlarini “o‘g‘irlovchilar”, ayollarga nisbatan shafqatsiz muomala qiluvchilar, tarixiy jihatdan esa Eronning imperiyaviy buyukligini ifodalovchi Safaviylar sulolasining (1502–1736) qulashi uchun aybdor sifatida tilga olinadi. Suv resurslari muammosi, xususan, EIRning Hilmand va Hirirud daryolari suvlaridan foydalanish imkoniyati yo‘qligi sababli Hamun ko‘lining deyarli butunlay qurib qolishi natijasida yuzaga kelgan Seyiston va Balujiston viloyatlaridagi suv inqirozi ham “olovga moy quyayotgani”ni ko‘rsatadi. Bu qochqinlarni qabul qilishning maqsadga muvofiqligiga shubha qilish uchun yana bir sabab bo‘ldi; ularning ba’zilar suv iste’moli bilan birga Afg‘oniston tomonidan Eronning suv resurslaridan foydalanishini to‘siq qo‘yishni qo‘llab-quvvatlamogda. 2022 yil bahorida afg‘onistonlik sunniy yigitning Mashhad shahridagi Imom Rizo dafn majmuasida uch nafar ruhoniya pichoq bilan hujum qilishi yana bir bor afg‘onlarga qarshi kayfiyatni qo‘zg‘atdi. Eronning turli hududlarida ko‘p sonli uylanmagan erkaklarning mavjudligi ham ijtimoiy keskinlikni kuchaytirmogda: ba’zi hollarda afg‘on qochqinlari orasida erkaklar ulushi 84% ga yetishi mumkin (Zanjon viloyati). 2016 yilgi aholini ro‘yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ra, ro‘yxatga olingan afg‘onlarning 53 foizi erkaklardir. Biroq, aslida bu raqam ancha yuqori,

chunki har yili bir necha yuz ming afg‘on ishchilari noqonuniy ravishda EIRga mehnat qilish uchun keladi. O‘z navbatida, Afg‘onistonda Eronga qarshi kayfiyat kuchaymoqda; shu munosabat bilan “Tolibon” vakillari norasmiy ravishda eronliklarga Afg‘onistonga rejalashtirilgan safarlarni kechiktirishni tavsiya qildi, chunki bu ularning xavfsizligiga tahdid solishi mumkin. Afg‘on jamiyatida nisbatan ma’lum darajada shubha va kinoya mavjud. Masalan, “fors” lahjasi egalariga “iraniychilar” (“iranyak”) deb murojaat qilinadi (bu yerda Eron jamiyatining ayrim qatlamlarida afg‘on lahjasiga bo‘lgan o‘xshash munosabatni ham eslatish lozim). Afg‘onlarni qabul qilmaslikka ularni Eron jamiyatiga moslashtirish bo‘yicha aniq davlat siyosatining yo‘qligi ham sabab bo‘lmoqda. Migrantlar yoki qochqinlarning o‘zlari ham, EIR rasmiylari ham til, diniy va madaniy umumiylik haqidagi stereotiplarga tayangan holda bu jarayonga jiddiy qiziqish bildirmaydilar. Natijada, moslashuv markazlari mutaxassislari dolzarb muammolarni hal qilishda yordamchi vazifasini bajaradilar (turar-joy va ish topish, shuningdek, eng zarur tovarlarni xarid qilish). Shu bilan birga, o‘tgan yillar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, hatto ikki qo‘shni musulmon mamlakatlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda ham moslashuv zarur. Moslashuv kurslari ma’lum darajada ekstremistik elementlarni aniqlashga yordam berishi (agar ular chegarani kesib o‘tgandan so‘ng dastlabki vaqtda qochqinlar lagerlarida o‘tkazilsa), bir qator muammolarni hal qilishga ko‘maklashishi mumkin edi: masalan, tug‘ilish darajasini tartibga solish muammosi, uning darajasi afg‘on oilalarida eronlik oilalarga nisbatan ancha yuqori. Bundan tashqari, kurslar afg‘on qochqinlari va muhojirlarining katta qismini tashkil etuvchi qishloq tumanlari vakillarini shahar muhitidagi xulq-atvor modellari bilan tanishtirib, Eron aholisining salbiy munosabati darajasini pasaytirgan bo‘lardi. Va nihoyat, moslashuv kurslari afg‘on muhitida qochqinlarni qo‘llab-quvvatlash uchun EIRning ulkan xalqaro yordami haqidagi barqaror afsonani fosh etishga xizmat qilishi kerak, aslida uning katta qismi davlat tomonidan o‘zlashtiriladi. Real holatda, EIR xalqaro tashkilotlarining yillik subsidiyalari taxminan 10 million AQSh dollarini tashkil

etadi, biroq birgina o’rta ta’lim sohasida EIR har yili taxminan 240 million dollar sarflaydi.

Ko’rinib turibdiki, hozirda EIRda ko’p sonli afg’on muhojirlari va qochqinlarining mavjudligi ijobiy tomondan ko’ra ko’proq salbiy tomonlarga ega. Mamlakat xavfsizligiga bir qator standart omillar salbiy ta’sir ko’rsatadi. Ular orasida:

- 1) afg’onlarning giyohvand moddalar savdosida ishtiroki;
- 2) afg’onlar zich yashaydigan joylarda jinoyatchilikning o’sishi;
- 3) mehnat bozoridagi muvozanatning buzilishi (mamlakatda qochqinlarning bunday keng ko’lamli mavjudligi ishsizlikning yetarlicha yuqori darajasi fonida ayniqsa sezilarli — rasmiy ravishda taxminan 10%);
- 4) kapitalning chiqib ketishi;
- 5) tub aholi va migrantlar o’rtasidagi nomutanosiblik (jumladan, yuqori tug’ilish hisobiga);
- 6) Eron jamiyatining kuchayishi (afg’on qochqinlarining uning quyi qatlamlari bilan qo’shilishi natijasida);
- 7) terrorchilik xavfi darajasining oshishi (migrantlar niqobi ostida turli ekstremistik guruhlar vakillarining kirib kelishi oqibatida);
- 8) mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning yomonlashuvi (ma’lum bir vaqtda migrantlar ichki siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish uchun zarba beruvchi kuch sifatida ishlatilishi mumkin);
- 9) davlat byudjetiga qo’shimcha va sezilarli yuk (migrantlarga ta’lim va tibbiy xizmat ko’rsatish, chegaralarni qo’shimcha mustahkamlash zarurati, kuch tuzilmalariga xarajatlarning oshishi).

Shuni ta’kidlash kerakki, afg’on qochqinlarining oqimi Eronga qarshi kuchlar tomonidan keng ko’lamli sanksiyalar sharoitida EIR iqtisodiyotini izdan chiqarish uchun qo’shimcha vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar liniyasi

bo’yicha moliyaviy yordam hajmining yetarli emasligi (real xarajatlarning taxminan mingdan bir qismi), shuningdek, uning o’z vaqtida taqdim etilmasligi bunga dalildir.

Afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) Afg’onistonda EIRga sodiq bo’lgan aholi qatlamini yaratish imkoniyati (ta’lim sohasi hisobiga);

2) o’z harbiy-siyosiy vazifalarini hal qilish uchun afg’on qochqinlarini jalb qilish (masalan, “Fatemiyn” bo’linmasi doirasida);

3) qochqinlar omilidan siyosiy bosim vositasi sifatida foydalanish, chunki qochqinlarning ommaviy ravishda o’z vatani-ga qaytishi Afg’onistonga qo’shimcha iqtisodiy yukni yuklaydi va allaqachon sezilarli darajadagi ijtimoiy keskinlikning keskin oshishiga olib keladi;

4) mamlakat rasmiylari qisman tan olgan “aql oqimi”ni qoplash uchun EIRda ta’lim olgan afg’onlar qatlamidan foydalanish.

Eronlik tadqiqotchilar M.-R. Sharaf va X. Fazeliyning fikricha, ikki mamlakat o’rtasidagi yaqin iqtisodiy aloqalar (2019 yilda EIR Afg’onistonga eksport qiluvchilar orasida birinchi o’rinni egallagan) Eron’da yashovchi afg’onlardan — afg’on bozorida Eron tovarlarining targ’ibotchisi sifatida — foydalanish imkonini beradi, bu yerda ular birinchi navbatda Eron’da ma’lum bir iste’mol darajasiga o’rgangan repatriantlar tomonidan talab qilinishi kutiladi. Shu bilan birga, ular Eron bozorida afg’on tovarlari sotuvchisi sifatida ham faoliyat yuritishi mumkin. Eron va afg’on voqeligini yaxshi biladigan afg’onlar bir qator ishlamayotgan chegara bozorlarini ochishga ko’maklashib, shunday qilib tanazzulga uchragan hududlarni rivojlantirishga hissa qo’shishlari mumkin. Ancha optimistik ruhda tilga olingan mualliflar afg’on muhojirlaridan arzon ishchi kuchi sifatida foydalanishga ham qaraydilar; ularning fikricha, bu eronlik ishchilarga yanada malakali mehnat bilan shug’ullanish imkonini beradi.

Hozirda EIR rasmiylari “qamchi va shirinlik” siyosatiga amal qilayotganga o’xshaydi. Bir tomondan, ular Eron jamiyatining afg’onlarga bo’lgan munosabatini

ijobiy tomonga o‘zgartirish vazifasini qo‘ydi. OAV va ilmiy diskurslarda ritorikaning o‘zgarishi shundan dalolat beradiki, ularda bir qator muammolar e’tirof etilishiga qaramay, Eron jamiyatida afg‘onlarga nisbatan doim ijobiy munosabat bildiriladi, shuningdek, ularning mamlakat uchun foydasiga ishonch ifodalanadi. Boshqa tomondan, EIR ortiqcha muhojirlardan xalos bo‘lishga intilmoqda. Bu yerda eronliklar ikki yo‘l bilan harakat qilmoqda: noqonuniy muhojirlarni mamlakatdan chiqarib yuborish va “Tolibon” hukumati bilan muzokaralar olib borish. “Al-Arabiya” axborot agentligining 2022 yil 12 sentyabrdagi ma’lumotlariga ko‘ra, o‘tgan yarim yil ichida 135 mingdan ortiq afg‘on Eron’dan, 2022 yil 22 martdan boshlab esa Eron va Pokistondan (Afg‘onistonning “Pejvak” axborot agentligiga tayanib) jami 252 ming kishi chiqarib yuborilgan.

Muzokaralar strategiyasi doirasida 2022 yil 12–13 dekabr kunlari Tehronda Eron, Afg‘oniston (“Tolibon” hukumatining migrantlar va repatriantlar bo‘yicha vaziri o‘rinbosari Abdurahmon Rashid), Pokiston va BMTning Qochqinlar bo‘yicha komissarining mintaqaviy vakili ishtirokida Eron va Pokistondagi afg‘on qochqinlari muammosi bo‘yicha to‘rt tomonlama uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Yig‘ilishning asosiy mavzusi afg‘on qochqinlarini o‘z vatani-ga ixtiyoriy qaytarish masalasi bo‘ldi. Qabul qiluvchi mamlakatlar vakillari Afg‘onistonni buning uchun barcha zarur shart-sharoitlarni (uy-joy va barqaror ish haqi bilan ta’minlash, ta’lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati) yaratishga chaqirdi. Afg‘oniston vakili, o‘z navbatida, BMT yordami-ga tayanib muammolarni hal qilishga tayyorligini bildirdi. Eron esa o‘z vatani-ga ixtiyoriy ravishda qaytishni xohlovchi afg‘onlarni aniqlash bo‘yicha ishlarni faollashtirishga va’da berdi.

O‘zgalarni ishontirish va amaliyotning o‘zi esa murakkab: hozirda asosan yaqinda ketgan va qabul qiluvchi mamlakatda ildiz otishga ulgurmaganlar o‘z xohishlariga ko‘ra qaytib kelmoqda (masalan, BQOKB ma’lumotlariga ko‘ra, 2022 yilning birinchi yarmida Afg‘onistonga faqat 124 nafar qochqin qaytgan).

Afg‘onistonliklar bir qator sabablarga ko‘ra o‘z vatanlariga qaytishga intilmaydilar: Eron muhitida ildiz otish, o‘qishni davom ettirish, nikoh rishtalari, Afg‘onistonda ish yo‘qligi. Shu bilan birga, Pokistondan qaytish jarayoni tezroq kechmoqda, chunki u yerda EIRdan farqli o‘laroq, ko‘pchilik muhojirlar ish topa olmaydi va qochqinlar lagerlarida yashaydi.

Eronda esa hozirgi vaqtda migrantlar qatlamining o‘zi shakllangan bo‘lib, ularni endi to‘liq ma’noda migrantlar deb atab bo‘lmaydi, chunki gap EIRda tug‘ilgan ikkinchi va uchinchi avlod haqida ketmoqda. So‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, EIRda yashovchi afg‘onlarning 21 foizi o‘zini eronlik, 41 foizi afg‘on, 26 foizi ikki tomonlama o‘ziga xoslikni namoyon etadi va 11 foizi umuman o‘zini identifikatsiya qilmaydi. O‘zini eronlik deb bilganlar EIRda qolishni istaydi, qolganlar esa boshqa mamlakatlarga – asosan Yevropaga ketishga umid qilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hozirgi paytda Afg‘oniston qochqinlari tomonidan EIR milliy xavfsizligiga solinayotgan tahdid ulardan o‘z manfaatlari yo‘lida harakat qiluvchi kuch sifatida foydalanish imkoniyatlaridan sezilarli darajada ustun kelmoqda. Shunga qaramay, bu imkoniyatlar, jumladan, “Tolibon”ning afg‘onlarni o‘z vataniga qaytarishdan manfaatdorligi tufayli saqlanib qolmoqda; u hokimiyatga qaytganidan so‘ng deyarli darhol bu niyatni namoyish etdi va mamlakatdagi ichki xavfsizlik darajasining jiddiy o‘sishini bahona qilib, buni kuchaytirishda davom etmoqda. EIR, o‘z navbatida, afg‘on qochqinlari va muhojirlarini repatriatsiya qilish dasturini Eronga xayrixoh bo‘lgan aholining katta qismini Afg‘onistonga “eksport qilish” jarayonini faollashtirish sifatida qabul qilishi mumkin. Biroq, katta ehtimol bilan, bu jarayon uzoq davom etadi va ko‘p jihatdan “Tolibon” hukumatining xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlikda mamlakatdagi iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy vaziyatni barqarorlashtirishga tayyorligiga, shuningdek, “Tolibon”ning Afg‘oniston

tashqi siyosatining Eron yo‘nalishidagi kelgusidagi ehtimoliy tuzatishlariga bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2022. Geneva: UNHCR, 2023.
2. Monsutti, A. Afghan Migrants and Refugees in Iran. Middle East Institute, 2020.
3. Majidiyar, A. The Afghan Refugee Crisis in Iran. Washington: MEI, 2021.
4. IOM. Migration in the Middle East and its Impact. International Organization for Migration, 2022.
5. Rubin, B. The Fragmentation of Afghanistan. Yale University Press, 2002.
6. Abbasi-Shavazi, M. J., et al. Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran. Kabul: AREU, 2005.
7. Fatemiyun" armiyasi eron va afg'on xalqlari o'rtasidagi aloqani mustahkamladi. = کرد بیشتر را افغانستان // و ایران ملت دو بین پیوستگی فاطمیون لشکر – 2023. – URL: <https://shahr.ir/news/30599> (09.01.2023)
8. Finlyandiya elchisi: 1100 nafar afg'onistonlik qochqin Erondan Finlyandiyaga ko'chib o'tmoqda = شوند می منتقل فنلاند به ایران از افغانستانی // فنلاند سفیر: 1100جوی پناه – 2022. – URL: <https://www.alef.ir/news/4010325133.html> (25.12.2022)